

ЛЮДИНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Серія «Педагогіка», 6/38 (2018), 319–327

HUMAN STUDIES

Series of «Pedagogy», 6/38 (2018), 319–327

УДК 372.8:340.116

ТКАЧОВ Артем – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61000, Україна (tkachas2016@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-1466>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4793-2018>DOI: <https://doi.org/10.24919/2313-2094.6/38.120915>

Бібліографічний опис статті: Ткачов, А. (2018). Формування ціннісних орієнтацій обдарованих учнів підліткового віку в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін. *Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*, 6/38, 319–327. doi: 10.24919/2313-2094.6/38.120915.

Історія статті

Одержано: 23 жовтня 2017

Подано до редакції: 15 лютого 2018

Прорецензовано: 22 грудня 2017

Доступ он-лайн: 5 квітня 2018

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ
ДИСЦИПЛІН**

Анотація. У статті розкрито окремі питання формування ціннісних орієнтацій обдарованих учнів підліткового віку в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін. На основі аналізу наукової літератури уточнено суть понять «обдаровані учні» та «ціннісні орієнтації». Визначено особливості та сприятливі умови формування ціннісних орієнтацій в учнів указаної категорії у процесі вивчення ними суспільствознавчих дисциплін. Виокремлено деякі методи та форми роботи, які доцільно використовувати вчителям для виконання цього завдання.

Ключові слова: ціннісна орієнтація, обдарований учень, підліток, навчання, суспільствознавчі дисципліни.

Постановка проблеми. В останні роки відбуваються фундаментальні зміни в економічній, суспільно-політичній та культурно-аксіологічній царинах життєдіяльності українського суспільства, що активізує процес

оновлення основних суспільних ціннісних пріоритетів. Унаслідок цього значно зростає актуальність проблеми формування ціннісних орієнтацій у підростаючого покоління.

Дуже гостро окреслена проблема постає перед учителями, які працюють з учнями підліткового віку, адже саме в цьому віці на тлі «кризи перехідного періоду» відбувається активний розвиток самосвідомості особистості, формуються її особистісні ідеали, потреби й переконання, забезпечується опановування нових соціальних функцій. При цьому шкільні педагоги мають особливу увагу приділяти формуванню ціннісних орієнтацій в обдарованих підлітків, які при правильному вихованні в майбутньому можуть значною мірою збагатити інтелектуальний потенціал країни.

Під час проведення наукового пошуку також з'ясовано, що значний педагогічний потенціал для розв'язання цього завдання мають суспільствознавчі предмети. Тому порушена в статі проблема є актуальною для педагогічної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень. Як встановлено в дослідженні, окремим аспектам зазначеної проблеми висвітлено в працях багатьох науковців. Так, теоретико-методологічні засади впровадження аксіологічного підходу в шкільну освіту визначено в наукових доробках І. Бега, Т. Бутківської, О. Вишневського, В. Кременя, М. Никандрова, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Необхідність ціннісного збагачення змісту навчальних дисциплін у школі обґрунтовано в наукових працях С. Гончаренка, Ю. Мальованого, К. Флетчер, К. Спайрс Ноймайстер (Fletcher, Speirs Neumeister (2012)) та ін. Специфіку формування особистісних цінностей учнів у підлітковому віці розкрито в дослідженнях О. Прашко, Г. Мілохіної, С. Райс, Й. Рензуллі (Reis & Renzulli, 2004) та ін.

Методики викладання суспільствознавчих дисциплін у школі представлено в публікаціях Л. Жукової, І. Мітюкової, Г. Чернової та ін. Зміст шкільної суспільствознавчої освіти та її очікувані результати схарактеризовано в наукових доробках В. Арешонкова, Р. Мохнюка, О. Пометун, І. Смагіна та ін. Сучасні вимоги до методичної підготовки майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін проаналізовано у працях І. Єрмакової, А. Старєвої, О. Михайличенка, Г. Фреймана та ін.

Відзначаючи високу наукову цінність та глибину проведених наукових розвідок, необхідно зазначити, що проблема формування ціннісних орієнтацій обдарованих підлітків у процесі вивчення ними суспільствознавчих навчальних предметів не була предметом окремого педагогічного дослідження. Однак ця проблема в сучасних умовах розвитку українського суспільства набуває особливої актуальності.

Зважаючи на злободенність цієї проблеми й недостатній рівень її наукової розробленості, **метою** пропонованої статті є визначення теоре-

тичних засад формування ціннісних орієнтацій обдарованих учнів підліткового віку в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін.

Як визначено в дослідженні, наявність у людині певного виду обдарованості передбачає комплексне поєднання у цьому утворенні відповідних задатків, здібностей та схильностей, що дає особистості змогу успішно здійснювати певного виду діяльність і досягати в ній високих результатів. Обдарованість є динамічним особистісним утворенням, причому її розвиток відбувається насамперед під дією цілеспрямованого педагогічного впливу.

У науковій літературі констатується, що обдаровані школярі зазвичай характеризуються оригінальністю та гнучкістю мислення, високим рівнем розумових здібностей, схильністю до розв'язання складних завдань дивергентного типу, чітко вираженим прагненням до прискореної соціалізації, повноцінної самореалізації у різних сферах життєдіяльності. Ці учні часто відрізняються від більшості своїх однолітків специфічним сприйняттям навколишнього світу, швидкістю розумових реакцій, гарною пам'яттю, високою самооцінкою. Водночас вони можуть проявляти категоричність суджень, нетерплячість і навіть свавілля, що може спровокувати погіршення їхніх стосунків з однокласниками й учителями.

Під час проведення дослідження також встановлено, що особливо важливим етапом у розвитку обдарованості учня є отрочтво, адже саме в період так званої кризи підліткового віку вона піддається суттєвій перебудові, а при наявності дії сильних негативних зовнішніх факторів може навіть повністю згаснути. Крім того, саме в підлітковому віці відбувається формування основних властивостей та якостей людини. Очевидно, що залежно від умов середовища, в якому відбувається її розвиток, можуть формуватися відповідні особистісні характеристики, які сприятимуть чи, навпаки, перешкоджатимуть становленню обдарованості школяра та взагалі його особистісному становленню (Гормин, 2004; Фостик, 2005; Шевчишена, 2016; Passow, 1984). Тому важливо забезпечити грамотну педагогічну підтримку обдарованих учнів саме на етапі їх навчання в основній школі. При цьому особлива увага педагогів має надаватися формуванню у них ціннісних орієнтацій.

У науковій літературі під ціннісними орієнтаціями розуміються системно пов'язані ціннісні уявлення особистості, що реально детермінують її вчинки та дії. Ці орієнтації виникають та виявляються у практичній поведінці людини, визначаючи якісну своєрідність її життєдіяльності та способу життя. Слід також відзначити, що ціннісні орієнтації забезпечують цілісність свідомості, емоційно-чуттєвої сфери й поведінки особистості та слугують основою для формування у неї відповідної світоглядної позиції, певного суб'єктивного ставлення до об'єктів навколишньої дійсності як засобів задоволення потреб (Ткачова, 2006, с. 46–47).

За висновками науковців (О. Михайличенко, Т. Новолодська, О. Пометун, В. Садовников та ін.), особливу увагу питанню формування ціннісних орієнтацій учнів вчителі мають приділяти під час викладання суспільнознавчих предметів, які за своїм призначенням пов'язані з основними культурними й історичними надбаннями людства, суспільними нормами та установками (Михайличенко, 2011; Новолодская & Садовников, 2008; Пометун, 2005). Т. Новолодська й Т. Садовников також уточнюють, що для забезпечення успішного опанування учнями основних культурних цінностей та ідеалів у процесі навчання цих предметів учителям важливо дотримуватись таких вимог:

- необхідно спонукати кожного школяра до прояву позиції суб'єкта в освітньому процесі, активізувати процес його самовивчення як унікальної особистості й як члена суспільства;
- у процесі залучення особистості до опанування знань про суспільство треба значну увагу приділяти розкриттю в історії людства ролі культури, процес розвитку якої в ідеалі передбачає творення все більш досконалих і складних форм сутностей та сенсів, а тому культура, з одного боку, є суспільним явищем, а з іншого – особистісним;
- важливо цілеспрямовано забезпечувати оволодіння учнями соціально значущими цінностями, нормами та ідеалами, які стануть надійними критеріями в процесі опановування ними культури, а також цілеспрямовано розвивати в кожній особистості ціннісно-орієнтаційний та художньо-образний стилі мислення як основні способи пізнання явищ культури й життєдіяльності суспільства загалом;
- основною метою вивчення гуманітарних дисциплін, до яких належать і суспільствознавчі дисципліни, є пізнання різних феноменів світової й національної культури, при цьому основна увага приділяється розкриттю не загальних, а їхніх особливих характеристик, котрі мають першочергове значення для з'ясування специфіки певної моделі культури та її місця у смисловому полі полікультурних феноменів;
- головною операцією вивчення гуманітарних об'єктів є розкриття їх культурно-історичного сенсу засобами діалогу, емпатії та герменевтики (тобто тлумачення, інтерпретації), до того ж в означеному процесі пояснення має важливу роль, однак його не можна сприймати як універсальний спосіб пізнання у цій галузі;
- соціально-культурні феномени є предметом наукового пізнання, проте вони тісно пов'язані зі щоденним життям суб'єктів освітнього процесу, а тому мають бути зрозумілими для них (Новолодская & Садовников, 2008, с. 67).

Р. Мохнюк теж підкреслює, що суспільствознавчі дисципліни мають значні світоглядні й виховні можливості, зокрема вони сприяють визначенню соціальних, життєвих та громадянських орієнтирів особис-

тості. Тому автор зазначає, що під час викладання цих дисциплін треба ознайомлювати молодь з історичним минулим українського народу й людства, процесами функціонування різних політичних систем, принципами правової держави та взаємодією державних установ з громадянським суспільством, а також прилучати молодих людей до загальнолюдських і національних цінностей, досягнень української й світової культури, забезпечувати засвоєння ними ідеалів гуманізму, патріотизму та демократії.

Як уважає Р. Мохнюк, опанування змістом суспільствознавчої освіти дає особистості змогу: ідентифікувати себе як мешканця конкретного регіону країни, представника народу, громадянина держави, члена європейської та світової спільноти; чітко визначити власні моральні, національні, духовні й інші орієнтири та цінності, набуті досвіду поведінки, що з ними узгоджується; оволодіти знаннями про людину як члена суспільства, історію та сучасне життя людства, а також уміннями, необхідними їй, щоб стати компетентним та відповідальним громадянином і членом суспільства, який розуміє власні соціальні ролі, здатний успішно самореалізуватися у різних аспектах власної життєдіяльності, опанувати стратегії об'єктивного й конструктивного ставлення до питань і рішень, що стосуються громадського та приватного життя людини, на основі орієнтації на основні демократичні цінності, розуміти й адекватно оцінювати себе та власні можливості у сфері соціальних відносин, визначати індивідуальні пріоритети, орієнтуючись на соціально значущі цінності (Мохнюк, 2010, с. 17–18).

Учений також відзначає, що головним орієнтиром суспільствознавчої освіти має бути не знання, а культура, бо знання є тільки засобом оволодіння цим суспільним феноменом. Причому саме завдяки культурі забезпечується уніфікованість змісту освіти. Як підкреслює автор, це передбачає зміну парадигми суспільствознавчої освіти – «від культу абстрактної людини-об'єкта до конкретної багатовимірної людини-суб'єкта, яка є не споживачем благ, а їх творцем, відповідальним працівником на благо своєї держави, свого народу» (Мохнюк, 2010, с. 3).

Під час проведення дослідження також враховувався зміст останньої редакції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Зокрема, в цьому нормативному документі зазначається, що зміст освітньої галузі «Суспільствознавство» в основній школі складається з історичного та суспільствознавчого компонентів та реалізується шляхом вивчення учнями окремих навчальних предметів (історії, права, економіки), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо) («Державний стандарт», 2011).

На підставі викладеного підсумовано, що під час викладання суспільствознавчих дисциплін необхідно цілеспрямовано створювати сприятливі передумови для формування в обдарованих учнів ціннісних орієн-

тацій. На основі аналізу наукової літератури (Гормин, 2004; Терлецька, 2014; Ткачова, 2006) та власного практичного досвіду роботи в школі також визначено, що насамперед ідеться про важливість ціннісного збагачення змісту зазначених дисциплін. Це вимагає доповнення навчального матеріалу інформацією про суть основних груп суспільно значущих цінностей, їх роль та місце в житті людини. Крім того, в процесі педагогічної взаємодії вчитель має цілеспрямовано формувати в обдарованих підлітків міжпредметні, оцінні, історико-наукові знання, що відіграють важливу роль у відпрацюванні особистістю власних ціннісних орієнтацій.

Значною мірою на ефективність формування ціннісних орієнтацій в обдарованих учнів підліткового віку впливає також вибір учителем суспільствознавчих дисциплін методів і форм організації навчальної діяльності школярів. Зокрема, на основі врахування вікових особливостей підлітків та підвищених інтелектуальних можливостей обдарованих школярів, наявності у них розвиненої потреби до проведення самостійних досліджень, формування власних суджень зроблено висновок про те, що центральне місце в освітньому процесі мають зайняти активні й інтерактивні методи та форми роботи школярів.

Наприклад, обдарованих учнів основної школи доцільно залучати до групового та колективного обговорення різних актуальних для сьогодення суспільствознавчих проблем. Зокрема, підлітки можуть брати участь в організованих мозкових штурмах, дискусіях, створенні «дерева рішень», розв'язанні проблемних завдань. Значне місце в освітньому процесі має також відводитись організації рольових ігор, інсценуванням, тренінгам, які дають молодій особистості змогу краще усвідомити суть тих чи тих цінностей, закріпити свої ціннісні орієнтації в ситуаціях, максимально наближених до реального життя.

Висновки. Таким чином, у дослідженні зроблено висновок про те, що формування ціннісних орієнтацій обдарованих учнів підліткового віку в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін є актуальною проблемою педагогіки, яка вимагає невідкладного розв'язання на теоретичному та практичному рівнях. Тому в подальшому науковому пошуку передбачається розробити систему формування ціннісних орієнтацій в учнів указаної категорії та перевірити ефективність цієї системи на практиці.

Література

- Гормин, А.С. (2004). *Обучение и воспитание одаренных подростков в парадигме барьерной педагогики*. (Дисс. д-ра пед. наук). Великий Новгород, 428 с.
- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* (Постанова Кабінету Міністрів від 23 листопада 2011 р. № 1392). Взято з <http://mon.gov.ua/content/Osvita/post-derzh-stan.pdf>.

- Михайличенко, О.В.** (2011). Класифікація наук та визначення поняття суспільно-політичних дисциплін. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*, 1, 4–14.
- Мохнюк, Р.С.** (2010). *Формування громадянської культури студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ, 20 с.
- Новолодская, Т.А., & Садовников, В.Н.** (2008). *Философские проблемы социально-гуманитарного знания*. СПб.: СПбГУ ИТМО, 309 с.
- Пометун, О.** (2005). *Формування громадянської компетентності учнівської молоді. Відкриття Європейського року громадянської освіти в Україні: матеріали наук.-практ. конф.* (с. 71–74). Харків: ХОНІМБО.
- Терлецька, Л.** (2014). Вибір активних методів навчання в організації навчально-пізнавальної діяльності підлітків. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 29 (1), 193–201.
- Ткачова, Н.О.** (2006). *Аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах*. (Дис. д-ра пед. наук). Луганськ, 509 с.
- Фостик, Н.М.** (2005). *Психологические проблемы одаренных подростков в процессе школьного обучения*. (Автореф. дисс. канд. психол. наук). Москва, 24 с.
- Шевчишена, О.В.** (2016). Вплив особистісних якостей і властивостей на становлення та розвиток обдарованості в підлітковому віці. *Молодий вчений*, 7 (34), 389–394.
- Fletcher, K., & Speirs Neumeister, K.** (2012). Research on perfectionism and achievement motivation: implications for gifted students. *Psychology in the Schools*, 49, 668–677. doi: 10.1002/pits.21623.
- Passow, A.H.** (1984). Education of the Gifted. *Prospects*, 14, 2, 177–187.
- Reis, S., & Renzulli, J.** (2004). Current research on the social and emotional development of gifted and talented students: Good news and future possibilities. *Psychology in the Schools*, 41, 119–130. doi: 10.1002/pits.10144.

References

- Gormin, A.S.** (2004). *Obuchenie i vospitanie odarennykh podrostkov v paradigme barernoj pedagogiki [Teaching and education of gifted adolescents in the paradigm of barrier pedagogy]*. (Doctor's thesis). Velikiy Novgorod [in Russian].
- Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and complete general secondary education]* (Postanova Kabinetu Ministriv vid 23 lystopada 2011 r. № 1392). Retrieved from <http://mon.gov.ua/content/Osvita/post-derzh-stan.pdf> [in Ukrainian].
- Mykhailychenko, O.V.** (2011). *Klasyfikatsiia nauk ta vyznachennia poniattia suspilno-politychnykh dystsyplin [Classification of sciences and definition of the concept of socio-political disciplines]. Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin – Theory and methods of teaching social disciplines*, 1, 4–14 [in Ukrainian].
- Mokhniuk, R.S.** (2010). *Formuvannia hromadianskoi kultury studentiv u protsesi navchannia suspilstvoznachykh dystsyplin [Formation of civic culture of students in the process of teaching social science disciplines]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

- Novolodskaya, T.A., & Sadovnikov, V.N.** (2008). *Filosofskie problemy sotsialno-humanitarnogo znaniya [Philosophical problems of social and humanitarian knowledge]*. Saint-Petersburg: SPbGU ITMO [in Russian].
- Pometun, O.** (2005). Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti uchnivskoi molodi [Formation of civic competence of student youth]. *Vidkryttia Yevropeiskoho roku hromadianskoi osvity v Ukraini – Opening of the European Year of Civic Education in Ukraine: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 71–74). Kharkiv: KhONIMBO [in Ukrainian].
- Terletska, L.** (2014). Vybir aktyvnykh metodiv navchannia v orhanizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti pidlitkiv [Axiological principles of pedagogical process in modern general educational institutions]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika» – Human Studies. «Pedagogy»*, 29 (1), 193–201 [in Ukrainian].
- Tkachova, N.O.** (2006). *Aksiologichni zasady pedahohichnoho protsesu v suchasnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh [Selection of active teaching methods in the organization of educational and cognitive activity of adolescents]*. (Doctor's thesis). Luhansk [in Ukrainian].
- Fostik, N.M.** (2005). *Psikhologicheskie problemy obdarennykh podrostkov v protsesse shkolnogo obucheniya [Psychological problems of gifted teenagers in the process of school education]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Moscow [in Russian].
- Shevchyshena, O.V.** (2016). Vplyv osobystisnykh yakosti i vlastyvosti na stanovlennia ta rozvytok obdarovanosti v pidlitkovomu vitsi [Influence of personal qualities and properties on the formation and development of giftedness in adolescence]. *Molodyi vchenyi – Young scientific*, 7 (34), 389–394 [in Ukrainian].
- Passow, A.H.** (1984). Education of the Gifted. *Prospects*, 14, 2, 177–187 [in English].
- Fletcher, K., & Speirs Neumeister, K.** (2012). Research on perfectionism and achievement motivation: implications for gifted students. *Psychology in the Schools*, 49, 668–677. doi: 10.1002/pits.21623 [in English].
- Passow, A.H.** (1984). Education of the Gifted. *Prospects*, 14, 2, 177–187 [in English].
- Reis, S., & Renzulli, J.** (2004). Current research on the social and emotional development of gifted and talented students: Good news and future possibilities. *Psychology in the Schools*, 41, 119–130. doi: 10.1002/pits.10144 [in English].

TKACHOV Artem – PhD of Pedagogical Sciences, doctoral student of General Pedagogy and Higher Education Pedagogy Department, Kharkiv H. Skovoroda National University, Valentynivska str., 2, Kharkiv, 61000, Ukraine (tkachas2016@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-1466>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4793-2018>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2313-2094.6/38.120915>

To cite this article: Tkachov, A. (2018). Formuvannya tsinnisnykh oriiientatsii obdarovanykh uchniv pidlitkovoho viku v protsesi navchannia suspilstvoznachnykh dysyplin [Forming value orientations of gifted adolescent schoolchildren in the process of studying social science disciplines]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika» – Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 6/38, 319–327. doi: 10.24919/2313-2094.6/38.120915 [in Ukrainian].

Article history*Received:* 23 October 2017*Accepted:* 15 February 2018*Received in revised form:* 22 December 2017*Available online:* 5 April 2018**FORMING VALUE ORIENTATIONS OF GIFTED ADOLESCENT SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL SCIENCE DISCIPLINES**

Abstract. The article deals with certain issues of the formation of value orientations of gifted adolescent pupils in the process of studying social science disciplines. It is indicated that fundamental changes in society necessitate updating its basic value priorities. As a result, the relevance of the formation of value orientations in the younger generation is significantly increasing. Particularly acute this problem arises in adolescence, because in the «crisis of the transition period» of the individual that is a period of an active development of self-awareness when new needs and value orientations are formed.

It is determined that school teachers should pay special attention to the formation of value orientations in gifted adolescents, who, if properly educated, can join the country's creative elite. The students' talent manifests itself in the presence of some of their desires, abilities and inclinations, which allow them to carry out a certain type of activity successfully and achieve high results in it. At the same time, the development of a gifted student is primarily due to the purposeful pedagogical influence.

Content of the social science subjects has a significant potential in the formation of value orientations for adolescent students. They are in their purpose associated with certain cultural and historical heritage of mankind, social norms and attitudes. Therefore, when teaching these disciplines, it is necessary to create purposefully favorable conditions for the formation of value orientations in gifted students. This implies, first of all, the valuable enrichment of the content of these disciplines. In addition, in the educational process, it is expedient to use various active and interactive methods of organizing educational activities of schoolchildren: brainstorming, discussions, creation of a «decision tree», problem solving tasks, role-plays, trainings, staging, etc.

Keywords: value orientation, gifted student, teenager, study, social science disciplines.

Acknowledgments. Sincere thanks to pedagogical staff at School № 45, № 47, in particular Larysa Beskaravayna, Nina Klymenko, and Kharkiv H. Skovoroda National University, in particular Prof. Svitlana Zolotukhina.

Funding. The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.